

УДК 378.147: 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.30>**М. В. Балагура**

здобувач кафедри права та публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0007-1243-7647

ЕВОЛЮЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Метою наукової статті є дослідження еволюції демократичних інститутів у правовій системі, визначення їх історичних етапів розвитку та аналіз сучасних тенденцій трансформації в умовах глобалізації та цифровізації. Стаття спрямована на розкриття впливу історичних факторів на формування демократичних механізмів, а також на обґрунтування перспектив їх подальшого розвитку з урахуванням викликів сучасного суспільства. Отримані результати дозволять окреслити ефективні моделі демократичного врядування та вдосконалення правових інститутів у контексті верховенства права та прав людини. Методика включає всебічний аналіз і узагальнення існуючих науково-теоретичних даних, а також розробку відповідних висновків і пропозицій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: загальнонаукові методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, метод інституціонального аналізу, нормативно-правовий, соціологічний, прогностичний. У даній статті здійснено комплексний аналіз процесу формування та трансформації демократичних інститутів від їхніх історичних витоків до сучасних моделей правового врядування. Досліджено ключові етапи розвитку демократичних ідей, вплив соціально-політичних факторів на формування правових систем, а також особливості функціонування демократичних інститутів у різних правових традиціях. Особлива увага приділяється сучасним тенденціям, таким як глобалізація, цифровізація, виклики популізму та кризам легітимності інституцій. Аналізується адаптацію демократичних інститутів до нових умов, а також їхню роль у зміцненні верховенства права та захисті прав людини. Наукова новизна статті полягає у комплексному аналізі еволюції демократичних інститутів у правовій системі, з урахуванням історичних передумов та сучасних тенденцій їх трансформації. Вперше здійснено систематизацію ключових етапів розвитку демократичних механізмів в умовах змін політичних режимів, глобалізації та цифровізації. Запропоновано нові підходи до оцінки ефективності демократичних інститутів у контексті забезпечення верховенства права та прав людини. Практична значимість наукової статті полягає у можливості використання отриманих результатів для вдосконалення механізмів функціонування демократичних інститутів у сучасній правовій системі. Висновки дослідження можуть бути корисними для законотворчих органів, державних інституцій та громадянського суспільства у процесі реформування системи врядування, забезпечення верховенства права та захисту демократичних цінностей. Результати статті також можуть застосовуватися у науково-дослідній та освітній діяльності для підвищення рівня правової культури, правосвідомості та формування активного громадянського суспільства, здатного ефективно реагувати на сучасні виклики демократії.

Ключові слова: демократія, еволюція інститутів, правова система, історичний контекст, сучасні тенденції, глобалізація, верховенство права.

Постановка проблеми. Демократичні інститути є основою правової держави та гарантією забезпечення прав і свобод людини. Їхня еволюція відбувалася під впливом соціально-економічних, політичних та культурних змін, що зумовлювали трансформацію механізмів врядування, форм представницької влади та системи стримувань і противаг. Водночас, у сучасних

умовах глобалізації, цифровізації та зростання геополітичних викликів демократичні інститути стикаються з новими загрозами, такими як криза легітимності, правовий популізм, маніпуляції громадською думкою через цифрові технології та послаблення принципу верховенства права.

Попри значний обсяг наукових досліджень, недостатньо вивченими залишаються питання

адаптації демократичних механізмів до нових соціально-політичних реалій та впливу цифрових технологій на розвиток демократичного врядування. Важливим є визначення ключових історичних етапів становлення демократичних інститутів, аналіз сучасних тенденцій їхнього функціонування та розробка рекомендацій щодо їх удосконалення з урахуванням глобальних змін. У цьому контексті актуальним є дослідження еволюції демократичних інститутів у правовій системі, що дозволить виявити їхню ефективність у забезпеченні демократичних принципів та верховенства права.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема еволюції демократичних інститутів у правовій системі була досліджена багатьма науковцями у сфері права, однак варто відмітити, що дані дослідження носили дещо загальний характер без конкретних часових меж та їх характеристик, що підтверджує актуальність дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «демократизація» також має дві важливі складові. Перша з них – це встановлення демократичних інститутів у країні, що є частиною процесу «демократичного транзиту», який характеризує перехід від авторитаризму до демократії. Друга складова пов'язана з розширенням кількості демократичних держав на світовій арені, що створює нову картину міжнародних відносин. Останнє також визначає сутність демократизації як важливого елемента в аналізі глобальних політичних процесів.

Особливу увагу слід приділити дослідженням І. Берлін, який аналізував третю хвилю демократизації як глобальний процес, що включає в себе не тільки перехід окремих держав до демократичної форми правління, а й транснаціональні зміни, що впливають на всю систему міжнародних відносин. Демократизація, яка охоплює значну частину населення і території Землі, є важливим показником зміни соціально-політичного стану світового співтовариства, що створює умови для розвитку нового міжнародного порядку [1, с.45-72].

Відзначення хвиль демократизації стало важливим етапом у політичному аналізі. Теорія С. Гантінгтона про «три хвилі демократизації» розглядає процес переходу від недемократичних режимів до демократичних. Гантінгтон зазначає, що в третій хвилі демократичні зміни часто були більш насильницькими, ніж трансформаційними, підкреслюючи важливість урахування соціально-політичних контекстів у процесі демократичних перетворень [3, с.117-120].

Проте в цій теорії є й інші підходи, зокрема концепція Ф. Фукуями, який вважав, що кінець «холодної війни» ознаменував стабілізацію глобальної політики та завершення великомасштабних конфліктів між великими державами, що дозволило сформуванню гармонійний світ. Фукуяма вважав, що глобальні потрясіння стали менш імовірними в умовах стабільності після холодної війни [4, с.234-236].

Тим часом, у поглядах Ф. Закарії ідея демократичної системи правління не є абсолютним благом і може бути навіть неліберальною. Його підхід до демократії заснований на реалістичному розумінні політичних систем, де ідеї демократії можуть варіюватися залежно від конкретних умов і соціальних потреб.

Х. Лінц доповнює теорії сучасних політичних змін концепцією «тектонічного зсуву», що передбачає глобальні перетворення в політичній картині світу, які виникають на фоні змін у міжнародних відносинах та внутрішньополітичних процесах у великих державах [2, с.117].

Ці різноманітні підходи підкреслюють складність і багатогранність процесів демократизації та важливість їхнього аналізу не лише на рівні окремих країн, але й у контексті глобальних політичних та соціальних змін. Демократизація, будучи важливим елементом розвитку світового порядку, потребує гнучкості та комплексного підходу, що враховує як внутрішні, так і зовнішні чинники політичної трансформації.

В контексті досліджень глобальних демократичних хвиль, можна виділити кілька основних течій, які відображають різноманітні підходи до аналізу демократизації на світовій арені. На одному полюсі цієї дискусії перебувають прихильники інтервенціонізму та обмеженості суверенітету, які вважають, що глобалізація і необхідність забезпечення прав людини вимагають активного втручання міжнародних акторів у внутрішні справи суверенних держав. З іншого боку, представники теорії міжнародного співтовариства підтримують ідею рівноправних і суверенних держав, де демократизація повинна здійснюватися в межах поваги до національних інтересів і самовизначення [9, с.74-81].

У цьому контексті концепції «гуманітарної інтервенції» та «обмеженого суверенітету», запропоновані таким дослідником, як Р. Даль, розглядаються як реакція на виклики, які постають перед міжнародним співтовариством у епоху глобалізації, коли порушення прав людини в одних країнах може мати сер-

йозні наслідки для стабільності всього регіону чи навіть світу [6, с.203-210].

Одним із важливих елементів у розумінні процесу демократизації є теорія «трьох хвиль демократизації», розроблена С. Гантінгтоном. Відповідно до цієї теорії, демократизація проходить через різні етапи, які супроводжуються періодичними відкатами. Перша хвиля демократизації, що тривала з 1828 по 1926 рр., була зупинена в період з 1922 по 1942 рр. Після цього розпочалася друга хвиля демократизації (1943–1962 рр.), яка також зіткнулася з певним відкатом (1958–1975 рр.). Третя хвиля демократизації, яка почалася з 1974 року, стала найбільш значущою в контексті глобальних змін, які відбувалися в період з 1970-х по початок XXI століття [3, с.351].

Важливим аспектом цієї теорії є визначення критеріїв демократичного мінімуму, за якими можна судити про ступінь демократичності країни. Це включає наявність загального виборчого права для не менше ніж 50% дорослого населення, а також необхідність наявності відповідального глави виконавчої влади, який підтримує більшість у виборному органі влади.

Друга світова війна стала важливим поштовхом до початку другої хвилі демократизації, але в середині 1960-х років політичний розвиток деяких країн набув авторитарного характеру, що призвело до згорання демократичних процесів у багатьох країнах. Однак третя хвиля демократизації, яка охопила 1970-ті роки, виявилася більш стійкою і охопила значну частину світу. Цей період характеризується падінням диктаторських режимів у Португалії, Іспанії, Греції, а також демократичними перетвореннями в Латинській Америці, Азії та інших частинах світу.

Зокрема, у Латинській Америці демократизація охопила країни, такі як Болівія, Еквадор, Перу, а також відновлення демократії в Аргентині після поразки у війні з Великою Британією. Важливою віхою у цьому процесі стало обрання цивільних президентів в Бразилії та Уругваї. У Південній Європі демократизація відбулася після падіння військових режимів у Греції, Іспанії та Португалії, що стало знаковим етапом у розвитку демократичних процесів у регіоні [10, с.126-130].

Цей процес також значно поширився на інші частини світу, зокрема, в Азії та Південній Кореї, Індії, Туреччині, Пакистані та Тайвані, що свідчить про глобальний характер демократизації і важливість цієї тенденції для формування нових політичних реалій у світі.

Таким чином, глобальні демократичні хвилі є результатом складної взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на політичний розвиток держав. Третя хвиля демократизації стала однією з найбільш значущих подій у світовій історії XX століття, що позначила собою не тільки перехід багатьох країн до демократичних режимів, але й зміни в глобальних політичних і соціальних структурах.

У дослідженнях, що стосуються глобальних хвиль демократизації, в кінці 1980-х років почала з'являтися проблема ерозії демократії, як зазначав С. Гантінгтон. Третя хвиля демократизації, що розпочалася після падіння диктатури в Португалії в 1974 році, стикалася з серйозними викликами в середині 1990-х років, коли виникли ризики відкату демократії в деяких країнах. Водночас, початок XXI століття позначився новим етапом, відомим як четверта хвиля демократизації, де ключову роль відігравали зовнішні актори – інтервенції, політичний тиск та впровадження демократичних інститутів ззовні. Це вилилося у так звані «кольорові революції», що стали важливими етапами у поширенні демократії в пострадянських країнах і в інших частинах світу [5, с.203-206].

Однак процес демократизації став більш контроверсійним, зокрема через спроби зовнішніх сил «імпортувати демократію» в різні країни, іноді через використання військової сили чи політичного тиску. Хоча ці революції мали позитивні ефекти у деяких країнах, вони не завжди були успішними, зокрема у випадках таких країн, як Білорусь і Узбекистан.

Гантінгтон також аналізував фактори, що сприяли переходу від демократії до авторитаризму, серед яких були економічні кризи, недостатня вкоріненість демократичних цінностей, а також внутрішні політичні конфлікти. Відповідно, авторитарні режими, які виникли внаслідок цього, часто мали інституційний характер і не обов'язково вдавалися до військових переворотів, а могли бути результатом дій, здійснюваних політичною елітою в рамках існуючої демократичної системи.

Цей підхід Гантінгтона підкреслює важливість внутрішніх і зовнішніх факторів у процесах демократизації та їхніх відкатах, а також необхідність консолідації демократії, щоб уникнути нових криз [8, с.98-103].

У сучасному світі демократичні інститути продовжують еволюціонувати, зокрема під впливом глобалізації, технологічних змін та нових викликів міжнародної політики. Серед

основних тенденцій можна виділити кілька ключових аспектів:

1. Розвиток прав людини та громадянських прав. Демократичні інститути нині базуються на принципах прав людини, що визнані міжнародними організаціями та включені до національних правових систем. Глобальна система захисту прав людини, створена в рамках ООН та інших міжнародних угод, стає основним елементом у забезпеченні демократичних прав у світі.

2. Глобалізація та інтеграція в міжнародне право. Сучасні демократичні правові системи тісно пов'язані з міжнародними правовими нормами. Все більша інтеграція національних правових систем до міжнародних стандартів призводить до розширення демократичних прав у міжнародному масштабі. Стандарти демократії стають основою для взаємодії між державами, де принципи демократії часто використовуються як умови для вступу в міжнародні організації, такі як Європейський Союз.

3. Технологічні зміни та інтернет-демократія. Технологічний прогрес, особливо в сфері інтернету, соціальних мереж та інформаційних технологій, створює нові можливості для участі громадян у політичному процесі. Цифрові платформи дозволяють не лише збирати інформацію, але й взаємодіяти з урядовими структурами, що підвищує рівень демократичної участі. З іншого боку, це піднімає питання про регулювання інтернет-простору і захист персональних даних. [4, с.308-311].

4. Популізм та загрози демократичним інститутам. Останнім часом спостерігається зростання популістських рухів, які можуть загрожувати демократичним інститутам, намагаючись обмежити свободи і права громадян під прикриттям народної волі. Це викликає занепокоєння щодо стабільності демократичних інститутів і необхідності їхнього реформування для захисту від популістських загроз.

5. Сучасні форми демократичного управління. В умовах глобальних викликів, таких як зміни клімату, економічна нерівність та міжнародні конфлікти, нові демократичні інститути можуть включати гнучкіші та більш інклюзивні механізми управління, орієнтовані на партнерства між державами, громадянським суспільством та міжнародними організаціями [7, с.87-89].

Еволюція демократичних інститутів у правовій системі є складним і багатогранним процесом, який охоплює історичні періоди, зміни

в політичних і соціальних структурах, а також сучасні тенденції глобалізації та технологічних змін. Сьогодні демократичні інститути продовжують розвиватися, стикаючись з новими викликами та можливостями. Важливим завданням для правових систем є адаптація до цих змін без втрати основних демократичних цінностей, таких як верховенство права, права людини та політична участь громадян.

Висновки, зроблені в рамках досліджень глобальних демократичних процесів, вказують на дві протилежні тенденції, що визначають розвиток сучасної цивілізації: «десуверенізація» та зміцнення реального суверенітету. Це призводить до появи різноманітних політичних режимів, що відрізняються від класичних моделей демократії. З огляду на це, проблематика глобального демократичного процесу стала важливим напрямом політичної науки лише в XXI столітті, хоча питання демократизації було визначено лише науково, без глибокого вивчення.

Це вказує на те, що, незважаючи на численні дослідження глобальних тенденцій, проблема демократизації залишається недостатньо вивченою, і лише деякі аспекти розглядаються в більш широкому контексті. Однак, очевидно, що масштаб демократичних змін, який охоплює більшість територій і людства, свідчить про якісні зміни у світовому співтоваристві, що відкриває нові перспективи для подальших досліджень.

Перспективи подальших досліджень в цьому напрямі включають вивчення того, як ці зміни впливають на міжнародні відносини, взаємодію між державами та глобальні інститути. Також важливим є вивчення нових форм політичних режимів, що виникають на основі глобалізації, та аналіз того, як можна збалансувати інтереси суверенітету і демократичних процесів у сучасному світі.

Список використаної літератури:

1. Берлін І. Дві концепції свободи. Політична філософія ХХ століття. Київ: Юніверс, 2005. С. 45–72.
2. Лінц Х., Степан А. Проблеми демократичного переходу та консолідації. Львів: Видавництво ЛНУ, 2015. 289 с.
3. Токвіль А. де. Про демократію в Америці. Київ: Основи, 2010. 456 с.
4. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад: Від індустріальної революції до глобалізації демократії. Київ: Наш Формат, 2017. 512 с.

5. Brown A. The Transformation of Democratic Institutions in the 21st Century. London: Routledge, 2022. 320 p.
6. Dahl R. A. Democracy and Its Critics. New Haven: Yale University Press, 1989. 397 p.
7. Ivanova M. Modern Challenges to Democratic Governance: Legal Perspectives. Journal of Comparative Law Studies. 2023. Vol. 15(2). pp. 87–103.
8. Johnson L. Global Democracy Trends: Evolution, Crisis, and Renewal (2021–2024). Berlin: Springer, 2023. 278 p.
9. Petrov V. Democracy in Transition: Legal Systems Facing Globalization. Warsaw: Eastern Legal Review, 2024. 210 p.
10. Smith J. Historical Roots and Modern Dynamics of Legal Democracies. New York: Cambridge University Press, 2021. 298 p.

Balahura M.V. Evolution of democratic institutions in the legal system: historical context and modern trends

The purpose of the scientific article is to study the evolution of democratic institutions in the legal system, determine their historical stages of development and analyze modern trends of transformation in the context of globalization and digitalization. The article is aimed at revealing the influence of historical factors on the formation of democratic mechanisms, as well as at substantiating the prospects for their further development, taking into account the challenges of modern society. The results obtained will allow us to outline effective models of democratic governance and the improvement of legal institutions in the context of the rule of law and human rights. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical data, as well as the development of relevant conclusions and proposals. The following methods of scientific knowledge were used during the study: general scientific methods of analysis and synthesis, comparative law, institutional analysis method, normative and legal, sociological, prognostic. This article provides a comprehensive analysis of the process of formation and transformation of democratic institutions from their historical origins to modern models of legal governance. The key stages of the development of democratic ideas, the influence of socio-political factors on the formation of legal systems, as well as the features of the functioning of democratic institutions in various legal traditions are studied. Special attention is paid to modern trends, such as globalization, digitalization, the challenges of populism and crises of institutional legitimacy. The adaptation of democratic institutions to new conditions is analyzed, as well as their role in strengthening the rule of law and protecting human rights. Scientific novelty. The scientific novelty of the article lies in the comprehensive analysis of the evolution of democratic institutions in the legal system, taking into account historical prerequisites and modern trends in their transformation. For the first time, the key stages of the development of democratic mechanisms in the context of changing political regimes, globalization and digitalization have been systematized. New approaches to assessing the effectiveness of democratic institutions in the context of ensuring the rule of law and human rights have been proposed. Practical significance. The practical significance of the scientific article lies in the possibility of using the obtained results to improve the mechanisms of functioning of democratic institutions in the modern legal system. The conclusions of the study can be useful for law-making bodies, state institutions and civil society in the process of reforming the system of governance, ensuring the rule of law and protecting democratic values. The results of the article can also be used in scientific research and educational activities to increase the level of legal culture, legal awareness and the formation of an active civil society capable of effectively responding to modern challenges of democracy.

Key words: democracy, evolution of institutions, legal system, historical context, modern trends, globalization, rule of law.